

Kritische notitie over een fenomenalistische lezing van Kants idealisme

Dennis Schulting

Emanuel Rutten

Contra Kant

Herwonnen ruimte voor transcendentie

Utrecht: Kok, 2020

176 pagina's

ISBN 9789043533591

Heel veel wordt er in het Nederlandse taalgebied niet over Immanuel Kant gepubliceerd, noch in boekvorm noch in de vaktijdschriften. Het is derhalve een welkome zaak dat er zich iemand in Nederland weer eens bekommert om *den alten Kant*. Ofschoon de boektitel suggereert dat het over Kant zal gaan, is *Contra Kant* echter veeleer Emanuel Ruttens poging om zijn eigen denken tegen Kant af te zetten. Diens kritiek op Kant dient het doel om een 'alternatieve kennistheorie' te presenteren die de (vermeende) beperkingen van Kants denken zou vermijden. Deze kritiek draait om wezenlijke kenmerken van Kants doctrine van het transcendentiaal-idealisme. Meer in het bijzonder betreft het de status van het empirische object en het van Kant bekende onderscheid tussen *verschijning* en *ding op zich*, dat Rutten liever vertaalt als het onderscheid tussen de *fenomenen* en de *noumena* – die twee onderscheidingen komen bij Kant overigens niet op hetzelfde neer. In deze recensie kan ik maar een enkel punt van de vele die in het boek aan de orde komen aanstippen. Om die reden concentreer ik me hier op deze thematiek van het idealisme.

Ruttens lezing van Kant gaat, in haar alge-

meenheid, mank aan de meest voor de hand liggende, en helaas nog steeds wijdverbreide onbevraagde assumptie in de analytische filosofie, namelijk de assumptie van het primitieve of fundamentele feit dat objecten als zodanig al gegeven zijn, en dat de rechtvaardiging van onze eventuele kennisclaims op dergelijke objecten gebaseerd is, alsook dat er een absoluut, irreducibel onderscheid bestaat tussen subjecten van ervaring en kennis enerzijds en daarvan volledig onafhankelijk bestaande objecten anderzijds. Het subject hoeft wat zijn waarneming van een object betreft slechts te vertrouwen op de meest onmiddellijke relatie die hij tot het onafhankelijk van hem bestaande object inneemt. Die relatie hoeft niet bevraagd te worden. Met andere woorden, Ruttens lezing van Kants kentheorie geeft blijk van een simplistisch direct realisme. Dit blijkt uit de wijze waarop hij Kant beticht van een mentalistische reductie van de objecten.

Rutten leest Kant kortgezegd op een fenomenalistische manier. Dat is op zich niets nieuws of opzienbarends, want al in de tijd van Kant wordt de eerste oplage van de *Kritiek van de zuivere rede* uit 1781 door zijn empiristische critici zo gelezen alsof Kant

slechts Berkeleyaanse onzin in een nieuwe jasje zou oplevelen. Kant reageert daar – bij wijze van hoge uitzondering – buitengewoon stekelig op in een appendix dat hij aan zijn twee jaar later verschenen *Prolegomena* toevoegt. Ook in de hoofdttekst van dat als inleiding bedoelde werkje gaat Kant andermaal in op het misverstaan van zijn wat hij transcendentiaal – of beter nog formeel – idealisme noemt, in onderscheid tot het dogmatische idealisme van Berkeley. In de tweede oplage van de *Kritiek* voegt hij zowaar een hele paragraaf, getiteld ‘Weerlegging van het idealisme’, toe om die Berkeleyaanse lezing de wereld uit te helpen.

Maar het heeft niet mogen baten. Nog altijd hebben zelfs doorgewinterde Kant-interpreten moeite met het op juiste waarde schatten van Kants idealisme. Ruttens positie is derhalve niet zo’n vreemde, al vertegenwoordigt hij wel een bijzonder radicale vleugel onder Kant-interpreten. Hij kiest zonder omslag voor de meeste extreme, ontologische variant van de fenomenalistische interpretatie: objecten, de fenomenen, zijn *slechts* onze zintuiglijke indrukken, en niets meer dan dat. En hij zadelt Kant precies die visie op waartegenover hij zijn eigen kentheorie als goedaardig alternatief kan aanprijzen. Aldus is Ruttens Kant een typisch geval van een stropop.

Laat ik een aantal details uit Ruttens uiteenzetting de revue laten passeren om duidelijk te maken dat zijn Kant niet Kant zelf is. Rutten meent dat Kant beweert dat er buiten onze zintuiglijke indrukken, die hij (Rutten) vertaalt als de fenomenen, alleen de wereld op zichzelf is (de noumenale wereld), en dat die onkenbaar is want bovenzintuiglijk. Rutten meent dat objecten voor Kant niet buiten onze geest bestaan in de feitelijke wereld die, zoals Rutten het noemt, “voor ons” is. Het lijkt erop alsof Rutten denkt dat wij, volgens

Kant, alleen onze eigen zintuiglijke waarnemingen kunnen kennen en *niet* de dingen die het object zijn van die waarnemingen en die als dingen op zichzelf, onafhankelijk van die waarnemingen, kunnen bestaan, en alleen van de voorwaarden van ons kenvermogen afhangen voor zover zij objecten van onze waarneming zijn. Het zij overigens opgemerkt – en Rutten gaat hier geheel aan voorbij – dat Kant een onderscheid maakt tussen verschijningen en fenomenen, en dat alle fenomenen weliswaar verschijningen zijn, dat wil zeggen *bepaalde* verschijningen oftewel daadwerkelijke objecten van ervaring, maar niet alle verschijningen zulke objecten, dat wil zeggen fenomenen, zijn (verschijningen kunnen immers ook mentale voorstellingen zijn die niet berusten op daadwerkelijk gegeven objecten). Ten tweede is Ruttens gebruik van ‘bovenzintuiglijk’ in de Kantiaanse context nogal misleidend, omdat voor Kant het bovenzintuiglijke niet het extramentale object betreft, maar uitsluitend datgene wat überhaupt niet waargenomen kan worden.

Op grond van Ruttens lezing zou men derhalve vermoeden dat Kant zou beweren dat er in het geheel geen kenbare wereld buiten ons is. Dat is een ongerijmde vooronderstelling die volledig in strijd is met het Kantiaanse beginsel dat de voorwaarden voor onze voorstellingen van objecten precies ook de voorwaarden zijn van de objecten van onze voorstellingen (zie *Kritiek van de zuivere rede*, vertaald door J. Veenbaas en W. Visser, 2004, B197/A158), alsook met de geest van het Kantiaanse idealisme dat een weerwoord wil bieden aan het epistemisch relativisme van het empirische idealisme van de Britse empiristen. Hoe kan men beweren dat we objecten alleen zintuiglijk kunnen waarnemen en alleen zo kunnen kennen, maar – zoals Rutten Kant in de mond legt (60) – dat we tegelijkertijd de objecten die we aldus waar-

nemen niet daadwerkelijk kennen, want ze bevinden zich extramentaal, aan gene zijde van ons waarnemingsbereik? Dat is een volstrekt absurde interpretatie die Kant met een regelrechte contradictie opzadelt.

Voor Kant bestaat er echter in feite een identiteit tussen de transcendentale voorwaarden voor de kennis van zintuiglijk waarneembare objecten en de voorwaarden voor dergelijke objecten om objecten van onze kennis te kunnen zijn. Met andere woorden, als we de transcendentale voorwaarden voor de waarneming van een object hebben vastgesteld én we hebben daadwerkelijk ervaring van het object, dan kennen we het object *sans phrase*. De twijfel of we dan werkelijk het object als buiten onze waarneming bestaand kennen (bovenzintuiglijk, zoals Rutten het noemt) is niet geëigend, en geeft blijk van het misverstaan van de portée van het transcendentale argument ten aanzien van de mogelijkheid van de ervaring van objecten. De transcendentale wending in Kants denken betreft niet slechts het subject van ervaring, maar juist ook het object van onze kennis, hoe wij het object *als object* met zekerheid kunnen kennen. Het kenbare object is iets dat binnen het domein van mogelijke ervaring valt, net zoals dat voor het empirisch belichaamde kennende subject geldt. Anders gezegd, voor zover het de noodzakelijke constitutieve voorwaarden voor beiden betreft zijn subject en object identiek. Dat betekent dat er geen *gap* te overbruggen valt tussen het subject van ervaring en het object van ervaring.

Deze identiteit geldt natuurlijk niet voor de *empirische* eigenschappen van zowel subject als object, die volledig of voor een belangrijk deel verschillend zijn, noch voor de ruimtelijke locatie van subject en object: dit is de distinctie tussen wat Rutten consistent als intramentaal en extramentaal opvat. In

empirisch opzicht bevindt het object zich vanzelfsprekend buiten het ervarende subject; dat is ook precies het fundamentele empirische gegeven waar we in de analyse naar de intentionaliteit, de gerichtheid naar het object vanuit gaan. Kant loochent deze empirische distinctie nooit en te nimmer! De empirische gegevenheid van het nog verder te bepalen object van ervaring is het uitgangspunt van de analyse (zie het begin van de *Kritiek* op B1), zonder dat dit overigens impliceert dat dit empirisch gegeven object de rechtvaardigende grond van onze kennis over dat object is.

Maar bij al zijn hameren op Kants “obsessie” (59) met de zintuiglijkheid lijkt Rutten geheel aan Kants eigen expliciete (niet-directe) realisme voorbij te gaan: het empirische object voor ons bestaat de facto en zonder enige twijfel buiten ons (zie het argument in de ‘Weerlegging van het idealisme’-paragraaf van de *Kritiek*, B274–9). Rutten interpreteert Kants secundaire kwaliteiten-analogie daarentegen empiristisch, zodat voor hem Kant een nog radicalere empirische idealist is dan bij de empiristen het geval is. Dit blijkt uit een veelzeggende passage in *Contra Kant*, waarin Rutten schrijft dat standaard empirische objecten volgens Kant “slechts in onze geest als mentale voorstellingen” zouden bestaan (16-17). Rutten haalt in deze passage een aantal zaken door elkaar. Het door de categorieën middels de zuivere aanschouwingsvormen van tijd en ruimte bepaalde en aldus ervaren object heeft wel degelijk een extramentaal bestaan (dat is zoals gezegd onder andere de pointe van de ‘Weerlegging van het idealisme’). De objecten bestaan voor Kant niet slechts als mentale voorstellingen, zoals Rutten beweert. Het lijkt erop dat voor Rutten Kant zou beweren dat de wereld van objecten, de gehele fysieke natuur dus, een fictie van de menselijke geest

is, letterlijk zuiver uit voorstellingen bestaat, “constructies van de geest” zijn. Dat is een ontologische claim over de status van de wereld of de natuur. Die zou mentaal zijn, niet materieel reëel. En dat schrijft Rutten dus ook letterlijk:

Tijd en ruimte en de in de tijd en ruimte verschijnende objecten zijn bij Kant louter ideële constructies en *hebben daarom geen enkel reëel bestaan buiten onze geest*. (17, mijn nadruk)

Nu zegt Kant inderdaad dat tijd en ruimte (en alle objecten daarin) slechts “in ons” bestaan. Maar dat moet niet psychologisch gelezen worden, zoals Rutten doet. Kant zelf legt ook uit dat het hier een *transcendentiaal* “in ons” betreft, wat eigenlijk logisch is, want hoe zou je kunnen beweren dat objecten in de ruimte zich letterlijk louter *in* de vanzelfsprekend niet-ruimtelijke geest bevinden, en daarmee psychologisch zijn? Zo’n opvatting is niet alleen contradictoir, ze staat ook haaks op Kants verdediging van Newtons fysica. Het is juist Kants punt aan te tonen dat de objecten in de wereld of de natuur als reëel buiten ons moeten worden gezien, en daarvoor zijn die zogenaamde ideële constructies nodig (beter: transcendentale constructies). Iets kan alleen maar als reëel worden beschouwd omdat het transcendentiaal-ideëel bepaald is, dat wil zeggen het is daadwerkelijk reëel bepaald vanuit het transcendentale perspectief. Dat betekent dus niet omgekeerd dat, omdat het object transcendentiaal ideëel bepaald is, het daarom niet reëel zou zijn. Dat laatste is de foutieve gevolgtrekking die Rutten maakt. Ruttens opvatting dat, voor Kant, “waargenomen voorwerpen ... slechts als mentale representaties ... en niet buiten onze act van het mentaal representeren” (17) bestaan, presenteert direct een probleem voor Kant,

als dit inderdaad zijn opvatting zou zijn: iets bestaat dan alleen wanneer het wordt waargenomen, wat doet denken aan het Berkeleyaanse beginsel *esse est percipi*. Maar het is ook duidelijk dat Kant een dergelijk extreem, Berkeleyaans fenomenalisme ten stelligste verwerpt. Nochtans heeft Rutten gedeeltelijk gelijk wanneer hij schrijft dat objecten “niet los van onze activiteit van het mentaal voorstellen” bestaan. Dit moet echter gekwalificeerd gelezen worden. Objecten zijn voor wat hun *objectiviteit* betreft inderdaad afhankelijk van het bepalend vermogen van de apperceptie, aangezien objectiviteit een functie is van ons oordeelsvermogen. Maar Kant maakt ook duidelijk een onderscheid tussen de objectiviteit van een ding en het bestaan van een ding. Het bestaan van een ding is geenszins afhankelijk van ons kenvermogen (zie *Kritiek* A92/ B125). *Dat* een object ergens in de ruimte (en tijd) bestaat is in het geheel niet afhankelijk van ons kenvermogen. Het object als object is afhankelijk van ons kenvermogen voor zover en alleen voor zover het voor ons als object in principe intelligibel is. Dat ligt in zekere zin heel dicht bij het soort *reliabilism* dat Rutten zelf in zijn boek propageert, met het belangrijke verschil dat het vertrouwen dat wij kunnen hebben in onze kennis omtrent het object dat voor ons ligt, niet gebaseerd is op een psychologische noodzakelijkheid (zo redeneert Rutten), maar op een a priori inzichtelijk te maken begriperlijke structuur die de identiteit tussen enerzijds de objectiviteit van het object, het object *qua* object, en anderzijds ons bepalend kenvermogen laat zien. Die objectiviteit is intrinsiek aan het objectzijn van een object en dát gegeven kunnen we a priori weten omdat wij het beoordelen als object.

Er zitten meer aspecten aan Ruttens interpretatie van Kant die opmerkelijk zijn en kri-

tische aandacht behoeven, onder andere zijn opvattingen over a priori noodzakelijkheid en hoe zijn onderscheid tussen “de wereld voor ons” en “de wereld in zich” zich verhoudt tot het Kantiaanse onderscheid tussen de fenomenale en noumenale wereld. Ik heb

hier aan de hand van een korte uitzetting over Kants idealisme en de implicaties ervan voor zijn kentheorie aangegeven, waarom Ruttens lezing van Kant op centrale punten als twijfelachtig moet worden gezien.

Dr. D. (Dennis) Schulting is gepromoveerd in de filosofie aan de University of Warwick, Engeland, en is voormalig Universitair Docent (UD) in de metafysica en geschiedenis van de filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij heeft talloze artikelen en boeken over Kant en het Duitse Idealisme gepubliceerd, waaronder zijn onlangs bij Bloomsbury verschenen boek *Apperception and Self-Consciousness in Kant and German Idealism* (Londen en New York: Bloomsbury Publishing 2020). E ds196901@gmail.com